

Raija Lehtisen ja Jorma Taarnan artikkelien johdosta

Virittäjän 4. numerossa 1972 julkaistiin fil. maist. Raija Lehtisen arvostelu Nykysuomen perussanakirjan näytevihosta.

On valitettavaa, ettei Raija Lehtinen ollut arvosteluun varten tutustunut perussanakirjan työsuunnitelmaan, joka — samalla tavoin kuin sanakirjan näytevihko — olisi ollut monistettuna Sanakirjasäätiössä ja myös perussanakirjan toimituksessa vapaasti käytettävissä. Hänen ei tällöin olisi tarvinnut arvailla asioita, jotka on selvästi sanottu työsuunnitelmassa, eikä hänelle olisi sattunut artikkeleissaan turhia kömmähdyksiä. Päinvastoin hän olisi voinut esim. tarkastella, kuinka toimittajat ovat vahvistetun suunnitelman toteuttamisessa onnistuneet.

Raija Lehtinen puhuu alihakusanoista ja päähakusanoista omalaatuudessa merki-

tyksessä. Hänestä päähakusana on tyografisen kappaleen, sanajakson, ensimmäinen sana ja alihakusana jokainen jakson sisäinen sana, olkoonpa tämä vaikka ensimmäisen sanan kielitieteellinen kantasana. Perussanakirjan työohjelmassa ja myös Nykysuomen sanakirjassa alihakusanalla tarkoitetaan vallan muuta (ks. NS 1 s. VII, Ohjeita sanakirjan käyttäjille). Eri asia on, että perussanakirjan toimituksessa on jo monesti pohdittu pitkien jaksosten katkomista, niin että tärkeät kantasanat tulevat erillisiksi tai ainakin jakson alkuun.

Esimerkistöä ei aiota ladottaa »muuta tekstiä pienemmillä nonparellikirjasimilla, mikä sekä säästää tilaa että varmaan myös selventää sana-artikkeleita», vaan ohjelman mukaan kursiivilla. Nonparellia käytetään sanaluokkien, tyyli-lajien ja erikoisalojen lyhenteisiin. Nykysuomen sanakirjaan sekä selitykset että esimerkit on ladottu antiikvalla, mistä on todettu aiheutuvan käyttäjälle epäselvyyttä. Esimerkistön kursivointi otaksuttavasti poistaa tämän epäkohdan, ja nonparellin käyttöönotto mainittuun tehtävään varmaan vielä »selventää sana-artikkeleita».

Raija Lehtisen mielestä perussanakirjan merkityksenselitteet ovat välistä »koviin ylimalkaisia». Esimerkkinä hän vertauttaa »näytevihon *clearing*-sanan merkityksenselitystä 'rahallaitosten keskinäis-selvitys' NS:n määritelmään 'rahallaitosten keskinäisten saatavien (päivittäinen) selvitys l. tasoitus tav. keskuspankissa pääasiallisesti t. kokonaan kirjanpitotietä'». Kieltämättä selite, jonka toimittaja on ottanut suoraan Nykysuomen sivistys-sanakirjan käsi kirjoituksesta, on lakoninen, ehkä pienen täydennyksen tarpeessa-kin, mutta Nykysuomen sanakirjan määritelmä on perussanakirjaan otettavaksi aivan liian täyteläinen. Perussanakirjan tarkoituksena ei ole kilpailla tietosanakirjojen kanssa; jo ohjelman mukaan »Hakusanoja määriteltäessä pyritään mahdollisimman suureen tiiviuteen». Tärkeämpää kuin seikkaperäinen merkitysten määrittely on suppeassa perus s a n a k i r j a s-

sa esittää mahdolliset synonyymit, sanojen käyttö, rektio, yleisimmät konneksiot yms. Laajoille selitteille ei olisi tilaakaan. On tyydyttävä viitteellisyteen, itsestään selvät sanat jopa kirjattava selityksittä. Tiiviin määritelmän sorvaaminen on tosin vaativampaa kuin laajan: yksityiskohtainen definitio saattaa tarjoutua valmiina jostakin hakuteoksesta. Kysymys ei ole siitä, että »suurempi työntekijämäärä ehditisi — — hankkia täsmällisempiä selityksiä erikoisalojen sanoille».

Niin suotavaa kuin sanakirjatyön joutumisen kannalta olisi saada toimitukseen lisää voimia, isokaan toimittajisto ei hevin voisi »laajentaa esimerkkivalikoimaa». Näytevihonkin artikkeleita on vielä osalta karsittava. Juuri esimerkistön tiukka seurlonta on tiivistavoitteisen sanakirjatyön vaikeimpia puolia. Ei olisi kovin suuri taidonnäyte lisätä esimerkkivalikoima kaksin- tai vaikkapa kolminkertaiseksi, mutta tällöin ei sanakirja mahtuisi kanssiinsa.

Hakusanojen valintaa kieltämättä sieittää, jos mahdollista, »punnita huolellisemmin». Totuus vain on, että jokainen toimittaja valikoi sanat eri lailla. Samoin jokainen lukija pystyy esittämään kantokassillisen sanoja, joita hän kaipaa sanakirjasta, ja toisen kassillisen sanoja, jotka sanakirjassa ovat hänestä tarpeettomia. (*Astronautin* unohtuminen näytevihosta on erehdys.) Monesti toimittaja joutuu valitsemaan hakusanat »tunteensa viittauksen mukaan» niin kuin Jukolan veljesten sokea eno teki lusikoita ja »muita huoneessa tarpeellisia kaluja» veistellessään.

Toivomus »että NPS:n esipuheessa mainittaisiin koko käytetty lähdeaineisto teos teokselta» osoittaa, ettei Virittäjän arvostelija ole kovin paljon perillä sanakirja-asioista. Se kirjallisuus, joka sanastettuna on Nykysuomen sanakirjan ja siis myös Nykysuomen perussanakirjan pohjana, sekä Nykysuomen sanakirjan ilmestyttyä sanastetut teokset käsittävät yhteensä yli 50 hyllymetriä. Jo niiden luettelemisesta »teos teokselta» kertyisi oma

kirjansa. Entä sitten sanastetut aikakaus- ja sanomalehdet. Kun Nykysuomen sanakirjan toimitus v. 1961 muutti pienempiin tiloihin, niitä jouduttiin viemään jättepaperikeräykseen kokonainen autokuormallinen. Eri kysymys on, ketä Raija Lehtisen toivoma lähdeluettelo hyödyttäisi.

Nykysuomen perussanakirjan nimestä on useaan otteeseen keskusteltu. Raija Lehtinen ehdottaa nimeä Nykysuomen käyttösanakirja, Matti Viherjuuri nimeä Käyttösuomen sanakirja. Muitakin nimi-ehdokkaita on väläytelty, mutta ainakin toistaiseksi työnimenä on sanakirjan toimitussuunnitelmaan otsikoksi merkitsemäni Nykysuomen perussanakirja. Sen hyväksyi ohjelmaa käsitellyt professoriryhmä, sen on hyväksynyt kustantaja, eikä kielilautakunnallakaan ole ollut sen johdosta huomauttamista.

Vaikka Raija Lehtinen myöntää perussanakirjan tarpeellisuuden, hän on huolissaan siitä, »että NPS:sta tulee NS:aa sekä painoltaan että sisällöltään kevyempi sanakirja, jota huokeutensa tähden ostetaan, vaikka suurempi hyöty saataisiin NS:sta». Eiköhän tällainen pelko jo ennakolta ole turha! Nykysuomen sanakirja ja sen pohjalta tiivistäen ja myös uudistaen tehtävä Nykysuomen perussanakirja eivät niinkään ole toistensa kilpailijoita: niillä on erilainen tarkoitus, mutta samalla ne täydentävät toisiaan. Arvostelija itse toteaa, muiden erojen lisäksi, että perussanakirjan näytevihosta on jo 417 sellaista hakusanaa, jotka puuttuvat Nykysuomen sanakirjasta. Ei suinkaan ole pahitteeksi, että esim. Päivi Rintala julkaisee teoksen »Lukion kielitieto» ja käsittelee siinä supeasti kielen olemusta, Suomen sukua, suomen murteita, kirjasuomen kehitystä jne., vaikka asianharrastaja saakin suuremman hyödyn alan erikoisteoksista. Kirjat painivat eri sarjassa. Ja Nykysuomen sanakirjan 1. osan ilmestymisestä on jo kulunut kolmattakymmentä vuotta, ja kielen kehitystä vastaavan uuden suurleksikon tuloa saa vielä odottaa hyvin kauan.

On erittäin ilahduttavaa, että luonnontieteiden asiantuntija, kustannusvirkaillija Jorma Taarna on kiinnostuksesta sanakirjatyöhön kirjoittanut laajan vastauskirjelmän kysymyssarjaan, jonka Kaarina Karemo laati alustukseksi Nykysuomen perussanakirjan toimittajien kuluvan vuoden keväällä eri kielenkäyttäjryhmien kanssa käymiä neuvotteluja varten. Koska Taarna on lähettänyt kirjelmänsä myös Virittäjässä julkaistavaksi, lienee paikallaan muutama huomautus.

Ymmärtää hyvin, että fil. maist. Taarna tietokirjojen toimittajana puuttuu nimenomaan hakusanojen selitteisiin. Sanakirjan tekijöiden ohjeeksi sopii eittämättä hänen mielipiteensä: »On suotavaa, että kunkin sanan merkityksen selitys on niin tarkka kuin mahdollista lyhyen määritelmän puitteissa» ja että selitteen tulee »korostaa olennaisimpia eikä toisarvoisia seikkoja». Mikä sitten on olennaista, mikä toisarvoista? Eivätköhän Taarnan esimerkkinä mainitsemat *alppiruusu* sentään ole lähes kaikille suomalaisille »meillä koristepensaina viljeltyjä komeakukkaisia vuoristokasveja» (näytevihko), vaikka yksi laji (Lapin alppiruusu) kasvaakin Inarin ja Enontekiön Lapissa rauhoitettuna ja niin harvinaisena, että se WSOY:n värikuvakasvion mukaan on 9 pisteen arvoinen. Joka tapauksessa asioita on syytä katsoa nimenomaan suomalaisten näkökulmasta. Ei voi varauksetta noudattaa vaatimusta, että selitteen »tulee kattaa sanan koko käyttöalue». Jo Nykysuomen sanakirjassa määritellään esim. *pelargoni* eli *pielikukka*: »kurjenpolvikasvien heimon kuuluvia kaunisukkaisia huonekasveja», vaikka sukuun kuuluu *Factan* mukaan n. 250 lajia, joista »useimmat ovat kotoisin Kapin kasvialueelta». (Perussanakirjan selitteessä tuskin tarvitsee edes mainita pielikukan kuulumista kurjenpolvikasvien heimoon, sillä sanakirjan keskivertokäyttäjät ei tästä tiedosta

paljon kostu. Erikseen ovat kasvitieteelliset teokset ja tietosanakirjat.) Kuten jo edellisessä vastineessa olen tähdentänyt, määritelmässä on pyrittävä tiivyyteen, keskityttävä olennaisimpaan.

Taarna ei miellytä se, että »Näytevihossa useimpien eläin- ja kasvisukujen nimen kohdalla on monikollinen selitys»; »määritteiden tulisi olla yksikkömuotoon viittaavia». Perussanakirjassa noudatetaan Nykysuomen sanakirjan käytäntöä, joka tietääkseni ei ole ainakaan julkisesti herättänyt vastarintaa. Juuri substantiivien selitteen yksiköllisyydellä ilmaistaan, että esim. kyseinen eläin- tai kasvilaji on ainoa laatuaan, monikollisuudella, että lajeja on useita. Esim. *annansilmä* 'eräs huonekasvina yleinen vinolehti' (yksi laji), *amaryllis* 'huonekasvina yleisiä isokukkaisia narsissikasveja' (useita lajeja). Joskus selite saattaa olla myös elatiivissa: *ahvenheinä* kans. 'eri vesikasveja, esim. ahvenvita, järvisätkin', *juurimato* 'kasvin juuria syövästä seppien toukista'.

Perussanakirja noudattaa kansojen yms. nimien määrittelemisessä samaa tekniikkaa kuin Nykysuomen sanakirja. Esim. *bušmanni* B:t 'eräs lyhytkasvuinen et.-afr. kansa'. Nykysuomen sivistyssanakirjassa vastaava kohta kuuluu: *bušmanni* 'erään lyhytkasvuinen et.-afr. kansan jäsen; sen kieli'. Taarna kannattaa jälkimmäistä ratkaisua. Toimituksen mielestä se on kuitenkin teennäinen, ja niinpä sitä on tietoisesti kartettu. Nykysuomen sivistyssanakirjassa, joka muutoinkin poikkeaa toimitustavaltaan perussanakirjasta, kyseinen definiointitapa on paikallaan.

Erikoisalojen selitteitä on ilmeisesti vielä tarkastutettava asiantuntijoilla. Tulee vain mieleen pieni tapaus Nykysuomen sanakirjan toimitusajoilta. Olimme pyytäneet erästä nimekästä tiedemiestä tarkastamaan filosofian sanoja. Työn tehtyään ja joistakin sanoista jopa viisi kuusi määritelmän luonnosta toimituksen valittavaksi tarjottuaan hän sanoi takaavansa vain sen, ettei itse moiti määritelmiämme; muut sitä vastoin voivat antaa meille vaikka kuinka tukkapölyä.

Sananvalintaan olen puuttunut jo edellä olevassa vastineessani. Esimerkkinä hakusanaston epätasaisuudesta Taarna mainitsee parin *bušmanni* — *ainu*, joista edellinen »on hyväksytty mukaan», jälkimmäistä ei. Eiköhän *bušmanni* sentään ole Suomen kansalle tutumpi kuin Nykysuomen sanakirjallekin vieras *ainu*; jo Nykysuomen laitoksen kokoelmissa ovat esiintymäluvut 22—11 *bušmannin* hyväksi. Kenties kuitenkin kirjoitusasun horjuvuus (*ainu* ~ *aino*) puoltaa myös *ainun* ottamista hakusanaksi. Lisäksi se kuulemma on sarnaristikoissa vakiotavaraa. Kielitieteellistä terminologiaa, joka Taarnan mukaan ymmärrettävästi »saa tämänlaatuisessa kirjassa muita vahvemman korostuksen», on toimitus tietoisesti yrittänyt pysyttää aisoissa.

Tokkopa tiivistä perussanakirjastakaan voi jättää sellaisia omenalajikkeiden nimiä kuin *antonovka* ja *astrakaani* »sanavali koiman ulkopuolelle». Jokamiehen tuntemina ne ovat toki eri asemassa kuin useimpien muiden viljelykasvien lajikkeennimet, joista »saataisiin — — pelkkänä luettelonakin pieni kirja». Yleisimmät kotieläinrodut puolustanevat niin ikään paikkaansa Nykysuomen perussanakirjassa.

Slangin ja arkikielen sanastoa otetaan käsikirjoitukseen kohtalaisen runsaasti, mutta se seulotaan vielä ennen painatusta työaikana vanhentuneen tai muutoin tarpeettomaksi katsottavan aineksen karsimiseksi. Taarnan mainitseman *bänks*-sanana tunsivat kaikki kielilautakunnan jäsenet ja »pitivät sitä tarpeellisena, varsinkin mikäli sanakirjaan halutaan saada vetävyyttä» (keskustelupöytäkirja).

Rekisteröidyistä tavamerkeistä sanakirjan hakusanoina on huomauttanut myös mm. Matti Viherjuuri. Valitettavasti sellaiset sanat kuin *banlon* ja *coca-cola* on poistettava, mikäli niihin ei panna rekisteröintimerkkiä, mutta kyllä kai »mukaelma» *aspiiriini* sentään kuuluu perussanakirjankin palstoille eikä liene »väärin samastaa se perusainena olevaan asetosalisyylihappon». Aspiiriinia Suo-

men kansa särkyihinsä ostaa, vaikka oppinsa käyneet farmaseutit sille myyvätkin asetosalisyyliä. Kuinka sitten pitäisi suhtautua *monoihin* ja *hetekoihin*? Syyllistyykö Nykysuomen perussanakirja, joka »kustannetaan yhteiskunnan varoilla», sanat kirjatessaan sopimattomaan mainontaan?

Taarnaa »ihmetyttää muutamien sanojen kirjoitusasu». Esimerkkeinä hän mainitsee *agaaven* ja *ameban*, joista edellisessä on toisessa tavussa pitkä *a*, jälkimmäisessä lyhyt *e*. Perussanakirja kuten myös sen rinnakaisteos Nykysuomen sivistyssanakirja noudattaa vierassanojen kirjoituksessa kielilautakunnan jotakuinkin yleisesti hyväksytyjä ohjeita. Näin on laita kyseisissäkin tapauksessa.

Ei toki ole hyväksyttävä »lyhenteissä epäonnistuneita merkintätapoja, jotka eivät edes saman kappaleen puitteissa noudata yhdenmukaista sääntöä». Epäjohdonmukaisia eivät kuitenkaan ole Taarnan ainoana esimerkkinä mainitsemat lyhenteet *jnk* (»vedota jnk apuun») ja *jkn* (»turvautua jkn asiantuntemukseen»). Edellinen tarkoittaa *jokin*-pronominin genetiiviä *jonkin*, jälkimmäinen *joku*-pronominin genetiiviä *jonkun*. Samalla tavoin pronominit on lyhennetty Nykysuomen sanakirjassa ja esim. WSOY:n kustantamassa V. S. Alanteen Suomalais-englantilaisessa suursanakirjassa (ks. Lyhennyksiä s. XXXIII). Niin ikään Nykysuomen sanakirjasta periytyvä lyhenne *jku* 'joku' epäilemättä vaikuttaa napilla pelaamiselta, mutta systeemin vuoksi (vrt. *jk* 'jokin') sitä on pidetty tarpeellisena. — Sekä Nykysuomen sanakirjassa että perussanakirjassa *mets.* tarkoittaa metsästyä, *metsät.* metsätaloutta, metsätiedettä.

Paljon pohdittu ongelma, ovatko »esimerkeissä esiintyvät lyhenteet *vuokrana*. (= vuokranantaja), *armona*. (= armonanoja), *asiana*. (= asianajaja) harhaan-nuttavia» ja onko niiden sijasta sanakirjassa turvauttava johonkin muuhun ratkaisuun, on yhä selvittämättä. Asiaa on käsitelty kielilautakunnassakin ja siellä on esitetty myös mielipide, että johdon-

mukaisuussyistä olisi noudatettava näytevihon linjaa: hakusanaa edustaa esimerkiksiössä aina sen ensimmäinen kirjain. Tämä on jo Nykysuomensanakirjan käytäntö.

Toinen avoin kysymys on, miten normatiiviset hylkäykset ja suositukset pitäisi sanakirjassa ilmaista. Nykysuomen sanakirjassa käytetään lyhennettä *par.* 'paremmin' huonosta ilmauksesta parempaan ohjattaessa sekä merkkejä → («viittaa hylättävästä muodosta suositeltavaan») ja † («hylättävä muoto, hylättävää käyttöä»). Perussanakirjassa on luovuttu muilemmista merkeistä; nuoli on harhauttavakin, koska sitä yleensä käytetään arvotuksesta vain asiasta toiseen viittaamassa. Pelkällä *par.*-lyhenteellä ei kuitenkaan tulane toimien, eikä se edes ole aivan yksimäräinen. Taarna suosittaa sen chella »käytettäväksi jyrkempääkin hylkäysmerkintää (esim. *po.* 'pitää olla')». Asia oli esillä myös kielilautakunnassa. »Itkonen ehdotti mahdollista väripainatusta tai selvää sanallista ilmaisua, esim. 'ei suositella', Turunen lyhennettä *po.* tai sanaa *ei*, Ikola lyhennettä *hyl.* tai *virh.* (+ nuoli)» (keskustelupöytäkirja). Joka tapauksessa »on mahdollisesti syytä erottaa virheellisuuden eri asteitakin, joten tarvittaisiin useampia merkkejä. Asia jätettiin hautumaan.» Ja se hautuu yhä. Toimitus tarjoaa mielellään kahvit käyttökelpoisen ehdotuksen tekijälle.

Vaikka Jorma Taarnan mielipiteet ovat pitkältikin antaneet aihetta kommentteihin, pidän niitä hyvin merkittävinä. Perussanakirjan toimitus ei pelkää kritiikkiä; päinvastoin se mielihyvin ottaa onkeensa kaikki asialliset huomautukset ja ehdotukset. Onhan kyseessä hanke, jonka toivotaan koituvan hyödyksi mahdollisimman monelle nykysuomea viestintävälineenään käyttävälle nykysuomalaiselle.

Jouko Vesikansa